

MAGYAR ZOLTÁN

NARRATÍVTÍPUSOK ÉS NÉPI EMLÉKEZET: EGY DÉL-ERDÉLYI FALU MONDAHAGYOMÁNYA

KIVONAT: E tanulmány egy, a Székelyföld délnyugati peremén, de már Udvarhelyszék történelmi közigazgatási határain kívül fekvő magyarlakta település, Alsórákos mondahagyományát kívánja áttekinteni, a helyi szájhagyományozott népi emlékezet legjellemzőbb témaköreit és történettípusait mutatva be. Mivel e faluból 19–20. századi folklórgyűjtések csak szórványosan ismertek, és azok is javarészt egy különleges helyi népszokásra reflektálnak, a dolgozat túlnyomó része az utóbbi másfél évtized néprajzi terepmunkája alapján lett összeállítva, a helybeli interjúk által feltárt szövegfolklór hagyományokra fókuszálva. E népköltészeti örökség esetenként több évszázados múltra tekint vissza e községben, szoros összefüggésben a vidék gazdag történelmi hagyományvilágával, illetve a település nevezetes műemlékeivel (Bethlen-várkastély, templomok, szászos jellegű népi építészet). A helyi mondavilág ihlető forrásául szolgált Alsórákos változatos természeti környezete is (az Olt folyó szorosa, a környékbeli vulkanikus eredetű hegyek), valamint a népi képzelet, amely e tájon is sokszínű tematikai változatosságban mutatkozik meg, reflektálva helyi hősökre, a háborús időkre, nevezetes földrajzi helyekre és azok elnevezéseire, híres vagy hírhedt törvényen kívüli személyekre és elrejtett kincsekre, valamint nem utolsósorban a helyi hiedelemvilágra, amely még erdélyi viszonylatban is gazdag a természetfeletti világról és annak szereplőiről szóló népi elbeszélésekben.

KULCSSZAVAK: Erdély, Székelyföld, régió, lokalitás, népköltészet, monda, szájhagyomány, történelem, hiedelem.

ZOLTÁN MAGYAR

NARRATIVE TYPES AND FOLKLORE HERITAGE: LEGEND TRADITION OF A SOUTH TRANSYLVANIAN VILLAGE

ABSTRACT: This paper aims to review the folklore tradition of Alsórákos (today: Racoș, Romania) a Hungarian-inhabited settlement on the southwestern part of Szeklerland, but already outside the historical administrative boundaries of Udvarhely county, presenting the most typical topics and legend types of local oral folklore. As known folklore collections are only sporadically known available since 19-20th centuries from this village, and they mostly reflect specific local folk custom, the majority of the thesis was compiled based on the ethnographic fieldwork of the last two decades, focusing on the textual folklore traditions revealed by local interviews. In some cases, this folklore heritage goes back several centuries in this village, closely linked to the rich historical tradition of the region and the notable monuments of the settlement (Bethlen castle, churches, Saxon-style folk architecture).

The varied natural environment of this village (the gorge of the Olt River, the surrounding volcanic mountains), as well as the folk imagination, which also manifests itself in this landscape in a diverse thematic variety, reflecting on local heroes, war times, famous geographical places and geographical names, also served as a source of inspiration for the local folklore, and for the famous or notorious outlaws and hidden treasures. And last but not least, this paper presents the local lore of beliefs, which is rich in legends about the supernatural world and its figures.

KEYWORDS: Transylvania, Seklerland, region, local tradition, folk poetry, legend, oral tradition, history, folk belief

A Barcaságtól északra, a Persányi-hegység nyugati oldalán, Udvarhelyszék és a Szászföld legdélibb találkozási pontján fekszik az a falucsoport, amely néprajzi karakterét illetően külön kistájat alkot. E három település (Alsórákos, Datk, Olthévíz) sok tekintetben egymástól is különbözik, a földrajzi közelségen túl azonban hasonítja őket a székely népi kultúrával való több-kevesebb rokonság (noha máig is vita tárgya, hogy ők-e valóban a Székelyföldről származtak-e el), s még inkább az unitárius vallás, jóllehet a három község közül csak Datk tisztán unitárius falu, ám az unitáriusok a másik két településen is nagy számban vannak jelen (sokáig Alsórákoson is ők alkották a többséget). E három falu lakói közül az olthévíziek kevésbé, a datkiak és az alsórákosiak azonban általában székelynek tartják magukat (a datkiak a népviseletükről is azt mondják, hogy székely ruha; Alsórákoson a fejfa helyi neve gombosfa), ennek ellenére a szomszédos székelyföldi tájakkal e Kőhalom környéki három falu népi kapcsolatai csak szórványosak voltak. Északi irányban a közlekedési utak hiánya, Erdővidék felé a hosszú Alsórákosi-szoros gátolta az intenzívebb kapcsolatok kialakulását, mindössze Kőhalom és Homoród felől a Nagy-Homoród völgye volt nyitott és könnyebben megközelíthető, az ottani unitárius falvak fűzére azonban inkább csak egyházi szempontból volt jelentős kapocs, földrajzilag azonban már távol terült el, s nem képezett tényleges szomszédságot. Mindezek miatt e három falu részint egymásra figyelve-utalva élte már hosszú évszázadok óta az életét, másrészt pedig a szász etnikai tömbbel való közvetlen kontaktus miatt nyugat és délnyugat, azaz Kőhalom és Brassó felé volt nyitott, miáltal e falvak népi kultúráján, kistáji kapcsolatrendszerén is erős nyomot hagyott a német hatás (például e települések népi építkezésében). Ez utóbbi jellemzők miatt a néprajzi szakirodalom „szászmagyarok” néven is említette e községeket,¹ azonban mint önelnevezés, sem itt, sem a nyuga-

1 Kósa–Filep 1983, 81.; Magyar 2011a, 276–278.

tabbra fekvő királyföldi magyar falvakban nem lelhető fel, mindössze a Homoród alsó folyása mentén élők illeték szórványosan e névvel a Kőhalomtól nyugatra lévő magyar községeket (Halmágy, Kóbor, Dombos, Nagymoha).

Lényegileg tehát olyan átmeneti kistájat alkot ez az egymással lazán összefüggő Kőhalom környéki falucsoport, amelynek sem táji önelnevezése nincs, sem más, néprajzilag kimutatható kohéziós sajátossága, ez átmenetiségen túlmenően azonban mégiscsak mutat önálló táji karaktert, mely leginkább az ott élők lelkületében és folklórhagyományában ragadható meg. Datk eredettörténetéhez vihet közelebb, hogy e mindhárom közül legarchaikusabb népi kultúrájú faluban egy sajátos, egész Erdélyen belül egyedülálló (i-ző és e-ző) nyelvjárást beszélnek, amire a 19. század közepén már Orbán Balázs is felfigyelt.² Talán e táji peremhelyzetnek és néprajzi definiálatlanságnak is betudható, hogy a néprajzkutatók sokáig elkerülték e vidéket. Noha Alsórákosról már a Székelyföld monográfiája is gazdag folklórhagyományokat jelzett,³ csak Faragó József 1968-ban végzett rövid terepmunkája tekinthető számottevő tudománytörténeti előzménynek – kéziratossá mondagyűjtéseit igyekeztünk beépíteni az itt olvasható gyűjteménybe.

E Kőhalom-vidéki falucsoport (kiegészülve a románok lakta Mátéfalvával és Ágostonfalvával, továbbá a ma már Erdővidék részének tekintett unitárius Felső- és Alsórákosokkal) 1775-ig a történeti Fehér vármegye, majd az újabb közigazgatási átszervezésig Felső-Fehér vármegye része volt, közbeékelve a Székelyföld, valamint a királyföldi és barcasági szász szállásterület közé. Mint kicsiny földrajzi és történelmi enklávé, a szomszédos vidékektől is sokban különbözik a története, hiszen mint jobbágyfalvak, elsősorban birtokosaik (a Sükösdök, Budaik, Bethlenek) fennhatósága alatt éltek. S bár népi kultúrájuk táji karaktere falvanként változik, közös elem a szász hatás, amely kivált a gazdálkodásban és a népi építészetben mutatkozik meg. A kistérség központja is a 20. század közepéig zömében szászok lakta Kőhalom volt.

2 Orbán 1868, I, 200.

3 Orbán 1868, I, 200–209. Itt említendő, hogy vélhetőleg Kriza János 1863-ban publikált népköltészeti gyűjteménye, a *Vadrózsák* is számos Kőhalom vidéki folklóradatot tartalmaz gyűjtőtársa, Péterfi Sándor olthévízi unitárius lelkész jóvoltából (Faragó 1979a, 33.).

1.kép: Alsórákos látképe (Magyar Zoltán fotója, 2009)

E kistáj legkeletibb települése az Olt-szoros torkolatánál fekvő Alsórákos. Nevét az ott folyó Rákos-patakról kapta, melyet manapság már inkább Sós-kút-patakának mondanak az ott lakók. Alsórákos korai történetére vonatkozóan viszonylag kevés adat áll rendelkezésre. A *Székely oklevéltár* egyes dokumentumai szerint a 13. században besenyő határőrtelep volt, melyet azonban az 1241. évi tatárjárás elpusztított. Későbbi történelme javarészt összefügg a birtoklástörténetével, és különösen azzal a máig álló várkastéllyal, amelynek építését 1624-ben kezdték meg, és amely az évszázad végére fejeződött be.⁴ A 15–17. században a Sükösd család uradalmának volt része e falu is, s a család utolsó tagja, Bethlen Gábor mezei kapitánya és udvari tanácsosa, Sükösd

⁴ A várkastély legrészletesebb leírása a 19. század közepén tapasztalható állapotok alapján: Orbán 1868, I, 201–202.

György kezdte építeni a várkastélyt. A Sükösdök magvaszakadtával a birtok a fejedelemre szállt, de az Apafi Mihály idején már Budai Péter uradalma volt, akitől keresztfia, Bethlen Sámuel örökölte, a Bethlen család tulajdonában tartva meg a 19. század hatvanas éveig.

2. kép: A Bethlen-várkastély Alsórákoson (Magyar Zoltán fotója, 2009)

Mint az a helyi történeti tudatból és a szájhagyományozott történelmi emlékezetből is kitűnik, az uradalom hajdani léte nem csupán az 1848. évi jobbágyfelszabadításig, hanem még sok tekintetben azután is meghatározta Alsórákos népének mindennapjait. A 19. század első felében már jobbágyok és zsellérek vegyesen éltek a településen, ám sorsuk javarész azonos volt, a legfőbb különbség az volt, hogy telkeik arányában hány napot voltak kötelesek a grófnak szolgálni (a kilenc holddal rendelkezők heti három, a hét holddal bírók két napot, míg a csak egyetlen telekkel rendelkező zsellérek egy napot). A jobbágytelkek eredendően a mai Alszeg területén (Alsó utca, Borbát utca, Szoros) voltak,

a zsellérek pedig jobbára a Kicsi utcában és a Földesgödör nevű településrészen laktak. S voltak, akik az idők folyamán kiemelkedtek a jobbágyi sorból, erre utal a községben egyes családok vezetékneve (Nemes).

A legkorábbi, 1698. évi urbáriumi összeírás 415 főt talált Alsórákoson, amelyből 73 volt magyar, 9 román és 1 cigány család. Ez a lélekszám száz év múltán alig változott, ugyanis a II. József uralkodása idején történt népszámlálás (1785) során 99 alsórákosi családot írtak össze, 405 magyar, 85 román és látványosan megszorodott 30 cigány lélekkel. Több mint száz év múlva már közel kétezer (1973) fő lakta Alsórákost (nemzetiség szempontjából 1844 magyar, 117 román, 7 német és 2 szlovák). 1992-ben pedig már 2601-en éltek a községben, az akkori népszámlálás adatai szerint 692 lakóházban 1420 magyar, 207 román és 477 román anyanyelvű, ún. „kalányos”, valamint 497 magyar anyanyelvű cigány.⁵ Számos más magyar dominanciájú településhez hasonlóan az Alsórákoson szórványosan már a 17. században jelenlévő, ortodox vallású románok is magyar anyanyelvűek, s habár arányuk a 21. századra 10% alá csökkent, a törzsökös magyar lakosság fogyatkozásával, elvándorlásával fordított arányban rendkívül megnövekedett a község cigány népessége. Az 1996. évi egyházi nyilvántartás szerint a községben akkor 1040 református, 515 unitárius, 207 ortodox és 80 római katolikus vallású személy lakott, a cigányok vallásos része pedig többnyire különféle neoprotestáns felekezethez (pünkösdisták, Jehova tanúi) tartozott.

Alsórákos néprajzi kutatástörténete a 19. század derekán veszi kezdetét, a legkorábbi vonatkozó adatok ugyanis e település kapcsán is Orbán Balázs enciklopédikus igényű művében szerepelnek. Orbán *A Székelyföld leírása* első kötetében a székely kirajzásnak tekintett Datkról, Olthévízről és Alsórákosról is szót ejt, Alsórákosnak már csak gazdag történelmi öröksége és különleges természeti környezete miatt is tág teret szentelve. Mint azt a Kőhalom felől a falu határába érkező honismereti szerző nem kevés költőiséggel írja:

5 A népszámlálási adatokat közli: Hegyessy 1996, 14.

„A kőhalom-barothi út nem követi az Olt szeszélyes kanyarulatát Dakk felé, hanem az említett Sóllyomkőnek lankásán az ugynevezett Turzon-nyakán vág át. (...) A Turzon nyakáról meglepő látvány tárul fel, egy szép völgykebel, melyet minden oldalról erdős hegylánczok amphiteatraliter vesznek körül. A zöldellő völgyet a lassú méltósággal folyó Olt kanyarogja körül, jobbról a folyamba magát szépen visztükröző Mátéfalva és a keleti szögletben Alsó-Rákos, mely négy sugár tornyával, ódon várkastélyával a Hegyes (nevü domb) aljában meglepően szép képet nyújt.

Ott ezen a lemenő nap bucsusugaraiban tündöklő falu s a vidék színezetéből kirivó bibor palástos domb felett fel tűnnek az Olt szorosának roppant hegyóriásai, balról a gulaalakú rákosi Tepejnek kopár szirtormozata. Jobbról a zöld zománczos sisak alaku Ürmösi Tepejnek meghajlott büszke csucsa, zöld erdőkben foglalt szeszélyes szirthalmaz, édig meredő sziklakapu, melyen át az Olt utat nyitott magának is; szép alakzatu havas sor, mely most a napnak sugár özenében feredett.

Lenn a térben a parton sieztazo csordákat, szép berkeket, falukat hosszu árnyban visztükröző folyam, a mezei munkából énekelve haza térő szorgalmas nép festői csoportozatja, a madarak léget betöltő háladala, az est haragnak széltől elkaptott hangja, mily nyugalmat, békét s elégyültséget lehelő kép, míg hátul ezzel élénk ellentétben, a viharok tomboló hazája, a havasok haragos képe tűnik fel.”⁶

Az Orbán Balázs ott járta idején (1860-as évek közepe) már mintegy kétezer lelket számláló Alsórákosnak a székely honismereti író komoly fejlődést jövendölt, betudhatóan a jobbágyi terhek alóli felszabadulásnak, a településkép nagyfokú urbanizáltságának (akkor már szinte kivétel nélkül cseréppel fedett kőházakban laktak a rákosiak), a lakói közül sokak által folytatott mészégetésnek, vidék-szerte látogatott vásárainak,⁷ valamint a hamarosan odaérkező

6 Orbán 1868, I, 201.

7 Alsórákos 1792 óta bír Szent György (április 24.), Keresztelő Szent János (június 24.) és Szent Máté (szeptember 21.) napjára szóló vásártartási engedéllyel.

vasútnak.⁸ Hogy ez csak részben következett be, abban a község félreeső volta bizonyára meghatározó szerepet játszott, annak ellenére is, hogy a vasút a 19. század végére – mint az Orbán megjövendölte – valóban megérkezett ide is, miáltal Alsórákos a Brassó–Segesvár vasútvonal egyik fontos térségi állomása lett. Mivel azonban országúton máig is csak Kőhalom felől megközelíthető, az ipari tevékenység térnyerése ellenére is e falu néprajzi szempontból számos tekintetben zárvány maradt.

A már Orbán Balázs által is említett mészégetéssel a 16. század óta foglalkoztak az alsórákosiak, a fő megélhetési forrás azonban a vasút megjelenéséig itt is a mezőgazdaság maradt. A 19. század végén nyíltak meg azok a kőbányák, melyek a község férfilakosságának fő munkahelyet és jövedelmi forrást biztosítottak. A Borbát utca végén még téglagyár is létesült. A kőfejtés és kőhasogatás mellett ekkortól növekedett meg az erdőkitermelés és fafeldolgozás szerepe is a községben. Részben tán ezzel is összefügg, hogy a református és unitárius temetőben még manapság is számos, díszes faragású – Alsórákoson *gombosfának* mondott – kopjafa látható, a fejfák feketére festett gombja, illetve zöldre vagy pirosra festett tulipános csúcsdíszé után.

Az alsórákosi népszokások más tájakhoz hasonlóan a különféle naptári ünnepekhez, illetve az emberi élet fordulóihoz kapcsolódnak. Karácsonykor régen (a 20. század elejéig) általános volt a kántálás e faluban is, amelynek szövege egyesek szerint a Faragó József által a Homoród mentén rögzített regölésre emlékeztet.⁹ A karácsonyi ünnepkör részeként fennmaradt az István- és János-napi köszöntés szokása, valamint az óévbúcsúztató, amelynek során egy szószóló/egy autodidakta népi költő verses köszöntőben foglalja össze az előző évben történeteket. Az újévet máig is éjfélti istentisztelettel köszöntik az alsórákosiak.

Imreh Barna a karácsonyi ünnepkör részeként gyűjtött adatokat az alsórákosi „sereg” működéséről, mely legénytársulás az első világháború éveiiig működött a községben, és fő feladata az év végi szokások megszervezése és lebonyolítása volt. A „legénysereg” tulajdonképpeni tevékenysége a december 25-én

8 Orbán 1868, I, 202–203.

9 Vö. Faragó 2000.

kezdődött, és újév napjáig tartott. Az ünnep első napján az ún. *hajnalozás* keretében a legények felkeresték a leányos házakat, verses köszöntőt mondva és áldást kérve a hajlékra, majd karácsony másodnapján a zenészekkel az Istvánokat köszönteni indultak. Aprószentek napjának reggelén (december 28.) ismét a leányos házak kerültek sorra, hogy aztán óesztendő estéjén még egyszer összeálljanak a falubeli lányok *meghajnalozására*. Imreh Barna e szokásrend bemutatása során az ekkor szokásban lévő köszöntők és rítusénekek szövegét és dallamát is közreadta, továbbá jelezte, hogy a legénysereg mintájára valaha a lányok és asszonyok januártól farsang végéig maguk is ún. *fonóseregekbe* gyűltek.¹⁰

Húsvéti szokás a locsolás e községben is. Hímes tojást, piros tojást még manapság is a festenek, és régen szokásban volt az is, hogy a fiúk ún. *csíptetőt* (bokkrétát) adtak annak, akihez öntözni mentek.¹¹ S habár a közösségi munkáalkalmak közül a fonó már a 20. század közepére megszűnt,¹² a kaláka az építkezések, egyes határbeli mezőgazdasági munkák („pityókaszedés”, „kaszálás”) alkalmával a legutóbbi időig megmaradt. Hagyományos báli multság volt Alsórákoson a *regrutabál* is, ellenben az ún. szüreti bál csak az utóbbi évtizedekben jött divatba.

Alsórákos népének lakodalmi szokásai javarészt megegyeznek a Homoród menti székelyek szokásrendjével. Több lokális sajátosságot őriztek meg a temetési rítusok. Mint azt Hegyessy Ildikó írja: „Temetéskor asszonyhalottnak a kicsi, férfihalottnak a nagy haranggal »szaggatnak«. Temetés előtt szokásos az énekszó, a virrasztás, a gödörásás és temetés után a tor. A gödörásókat és a temetés után visszahívottakat tokánylével vendégelik meg. A koporsót rúdon viszik a sírig. Örvendetes, hogy ezt felváltotta a halottaskocsi.”¹³

Az alsórákosi nyelvjárás az utóbbi másfél évszázad társadalmi változásai dacára a székely nyelv egy archaikus táji változatát őrzi. Fő jellemzője az ő-zés, amely különösen az idősebbek nyelvhasználatára jellemző, és amely abban nyilvánul meg, hogy egy-egy szó második vagy harmadik *e* betűje rövid *ö*-vé alakul.

10 Imreh 1978, 232–236.

11 Hegyessy 1996, 12.

12 Imreh 1978, 236.

13 Hegyessy 1996, 12.

Rendkívül gazdag szájhagyományozott folklóröröksége ellenére Alsórákost egészen a 20. század végéig elkerülték a néprajzkutatók. Pedig Orbán Balázs a község határáról, az Olt-szoros két oldalán magasodó, természeti látványosságban bővelkedő hegyvidékről szólván számos helyi népmondáról is említést tett, mely mondaszövsék adatközlői többségében bizonyosan alsórákosiak voltak.¹⁴ Az Alsórákoson 1957–1964 között szolgáló református lelkész, Imreh Barna *Alsórákos története* című, 1964-ben íródott kéziratában szintén felbukkan néhány helyi monda, melyek feljegyzése az 1960-as évek első felére tehető.¹⁵ A magyar néprajztudomány legnagyobb tudományos vállalkozásának számító *Magyar Néprajzi Atlasz* erdélyi gyűjtőpontjai közé e község sajnálatos módon nem került be, a Kőhalom-vidéki falucsoportot Olthévíz fémjelzi e regiszterben.¹⁶

Jelen ismereteink szerint a neves kolozsvári folklorista, Faragó József volt az első néprajzos, aki kutatási céllal felkereste e községet. Faragó mint a Román Akadémia Folklór Intézetének munkatársa, 1967–1969 között gyűjtött vissza-visszatérően több dél-erdélyi, a hajdani Királyföldbe ékelődött, vagy annak peremén fekvő magyarlakta településen (Nagymoha, Halmágy, Olthévíz, Datk, Alsórákos), a nevezett falvak szájhagyományozott epikus örökségét rögzítve. Így talált rá arra a kiemelkedő tudású nagymohai mesemondóra is,¹⁷ akinek szövegfolklór repertoárja máig kiadásra vár.¹⁸ A Folklór Archívum leltárkönyve szerint Faragó 1968 augusztusában jutott el Alsórákosra, ahol 24-én és 25-én végzett szövegfolklór-gyűjtést, igaz, meglehetősen szűk meritéssel, ugyanis a két nap alatt mindössze az akkor már nyolcvan esztendőes Kádár András (Csozsi) vonatkozó ismeretanyagát rögzítette, 37 mondát, 3 mesét¹⁹ és 6 adomát

14 Orbán 1868, I, 203–208.

15 Imreh 1968. E mű limitált példányszámban, nyomtatásban is megjelent az utóbbi években: Imreh 2015. Ugyanő több más kisebb dolgozatot is szentelt a község honismereti hagyományainak: Imreh 1978; Imreh 1981a; Imreh 1981b.

16 Magyar Néprajzi Atlasz gyűjtőfüzetek R/54. Lelőhelye: HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet Adattára.

17 Faragó 1969; Faragó 1970; Faragó 1971; Faragó 1973.

18 Vö. Magyar 2016.

19 Román Akadémia kolozsvári Folklór Archívuma – a továbbiakban: AFAR – Mg. 1761. I.aa-cc.: *A két szem szilva; Az egylábú liba; Szent Péter és az ácsok.*

(helyi anekdotát)²⁰ gyűjtve tőle. Ugyanezen alkalommal Kádár András felesége, Szabó Mária is elmondott további két mesét Faragónak.²¹ E sorok írója évtizedekkel később már csak néhány tréfás mesét és rátótiadát tudott megörökíteni e községben, továbbá a hajdani mesemondás emlékezetét, ugyanis a 20. század közepéig még többé-kevésbé organikus módon működő faluközösségben az élőszavas mesemondás létező és funkcionáló tudás, szokás volt.²²

Hála József a kőbányászat néprajzának kutatójaként 1984-ben a falu legjelentősebb ünnepnapján jutott el a községbe, s közölt adatgazdag folklorisztikai híradást a „Kicsi pünkösöd” szokásrendjéről, a nap ünnepi eseményeiről.²³ Hála József nyomán az ELTE Néprajzi Intézetének egy másik oktatója, Küllös Imola 1991-ben és 1996 júniusában vett részt a „Szabadság nap”-i ünnepen, a népszokás még részletesebb leírását adva.²⁴ E szokás eredettörténetéről a továbbiakban még részletesen lesz szó, minden más tekintetben a fent jelzet két tanulmányhoz irányítjuk a tisztelt olvasót.

És ezzel nagyjából vége is szakad a kutatástörténeti előzmények ismertetésének. Noha Faragó József említett gyűjtéséből egy ál-hiedelemmonda napvilágot látott egy folklorisztikai közleményében,²⁵ és néhány alsórákosi monda szüzséje Imreh Barna tollából is publikálásra került az 1980-as évek elején,²⁶ Orbán Balázs nyomán csak sejtethető volt Alsórákos mondahagyományának gazdagsága, azonban érdemleges támpont nem volt hozzá. Ezért is került sor egy földrajzilag tágabb merítésű folklorisztikai „leletmentés” részeként 2009 júniusában e sorok írójának Kőhalom-vidéki kutatóútjára, amely során Datkon és Alsórákoson gyűjtöttem. Az elkövetkező években még többször visszatértem Alsórákosra tovább bővítendő az adatközlői kört, a településeken lévő minden

20 AFAR Mg. 1761. I. ff–II. 11.: *A fülei legátus; Bacomán Gica és a koszorúfa; Bacomán Gyuri és a disznóláb; Reszelt leves és morzsolt leves; Tódor Kuli; A számár.*

21 AFAR Mg. 1761. I. v., x.: *Nagyanyám meséje; Nagyapám lakodalma.*

22 „Én más egyebet [nem tudok], amit magyarázott nagyapám, nagyanyám, meghallgattuk, tudja, mer’ ezelőtt nem vót televízió. S olyan ügyesök vótak a vén szülők es, hogy mindent elmagyaráztak.” (Magyar Zoltán gyűjtése, 2022. Adatközlő: László Veronika.).

23 Hála 1987.

24 Küllös 1996.

25 Faragó 1979b, 46–47.

26 Imreh 1981a; Imreh 1981b.

vallás és etnikum tagjainak kikérdezésével, és a 2009–2011 közötti gyűjtőutak során feltárt folklórányag zöme utóbb regionális fejezetként napvilágot látott két, kistáji gyűjtéseket közreadó mondagyűjteményben.²⁷ Az utolsó folklór-gyűjtői látogatásra bő évtizeddel később, 2022 októberében került sor, immár e mondagyűjtemény összeállításának a reményében. A 2022 végére mintegy háromszázra duzzadt lokális mondakorpusz már olyan narratív adatmennyiséget jelentett, mely tematikai sokszínűsége és változatgazdagsága miatt is önálló folklorisztikai feldolgozást igényelt. Egyikeként mindazoknak a nagyobb szabású, egyetlen településről származó, mélyfúrászerű mondagyűjtéseknek, melyek száma viszonylag csekély a magyar folklórkutatás történetében.²⁸

Mint azt fentebb említettem, viszonylag kevés olyan népköltészeti gyűjtemény ismert a magyar folklórkutatás történetében, amely egy település mondahagyományát annak teljes műfaji spektrumában ismerteti. Ha a pusztán néphitanyagot közlő köteteket kivonjuk e körből, alig fél tucat olyan községről beszélhetünk, amely esetében e lokális prózaepikai feltárás valóban átfogó igényű, és a rögzítésre került folklóralkotások számát tekintve is nagyobb szabású (több száz szöveget felölelő). Az alsórákosi korpusz ilyen, sőt, kijelenthető, hogy az inkább kistáji kutatásoknak tekinthető gyimesi csángó (Hárompatak,²⁹ Úz völgye³⁰) folklór-gyűjtéseken kívül Erdélyből csupán Faragó József publikálatlan nagymohai, valamint e sorok írójának kárásztelki (Szilágyság)³¹ és révi (Sebes-Körös völgye)³² mondagyűjtése rokonítható vele.

Hogy egy, a mondahagyományt bemutató népköltészeti település-monográfia valóban gazdag, műfajilag és tematikailag egyaránt sokszínű folklórányagot tartalmazzon, az a néprajzi terepmunka szubjektív és professzionális aspektusain kívül számos objektív tényezőtől is függ. A magyar történetimonda-hagyomány nemzetközi viszonylatban is kiemelkedő tipológiai gazdagság-

27 Magyar 2011b, 262–298. (78 szöveg); Magyar 2018b, 342–367. (88 szöveg).

28 Vö. Balassa 1963; Szabó 1975; Dobos 1988; Villányi 2022, 3, 1917–2578.

29 Takács 2004.

30 Magyar 2009a.

31 Magyar 2023a.

32 Magyar 2023b.

hoz³³ hasonló látélet lokális viszonylatban is releváns. A dél-erdélyi Alsórákos mondahagyományának gazdagsága az országos, illetve regionális szinthez hasonlóan számos tényező meglétének, azok együttesének tudható be. Ezek egyike e község esetében is a változatos földrajzi és természeti környezet (hegyek, hegyszoros, folyó, sziklák, barlangok), a történelem helyi vonatkozásai (birtoklástörténet, 1848, második világháború), a műemlékekben tárgyiasuló építészeti örökség (határbeli prehisztorikus és kora középkori vármaradványok, várkastély, négy templom), a község nemzetiségi, etnikai és felekezeti sokszínűsége (magyar, román, cigány lakosság, illetve református, unitárius, római katolikus, ortodox vallás jelenléte), a település félreeső volta (továbbélő hiedelmek), az etnikai kontaktzónából (székely–szász határvidék) adódó kulturális hatások, nem utolsósorban pedig mindezek egymást is erősítő hatása, a helyi folklór variabilitását tovább növelve.

Az alsórákosi mondahagyomány bemutatása során a továbbiakban mindazokra a népköltészetileg jelentős témakörökre és típusokra igyekszem kitérni, melyek a helyi folklórban is kitüntetett szereppel bírnak. A négy fő mondai alműfaj közül eredetmagyarázó mondák a 21. században már e hagyományörzőnek számító településen is csak szelektív módon és korlátozott mértékben voltak gyűjthetők. Többségüket Faragó József helyi fő adatközlője mondta el ötvenöt esztendeje. Azonban hogy igazi kuriózumok, folklór reliktumnak tekinthető népköltészeti szövegek még a harmadik évezred harmadik évtizedében is előkerülhetnek, arra a Nemes János Jankó által 2022 őszén elmondott történet utal. E történeti mondaként is értelmezhető narratívum szerint a románok egy, a vetésüket legelő óriási méretű ló sörényébe kapaszkodva kerültek be akaratukon kívül Erdélybe. E mondának mindössze további három szövegváltozata ismert, mindhárom a közeli Háromszékről, ami arra utal, hogy az az erdélyi magyar folklór egy regionális fejleménye és jellegzetessége.

A földrajzi közelség magyarázza Réka királynő mondakörének alsórákosi ismeretét. E speciális erdővidéki népköltészeti örökség³⁴ az ezredfordulót követő

33 Magyar 2018a, XI, 99–106.

34 Magyar 2011c, 63–68.

években még a két Homoród alsó folyása mentén is gyűjthető volt,³⁵ és száj-hagyomány általi fennmaradására Kriza János első folyóiratközlése,³⁶ valamint Benedek népszerűsítő feldolgozása³⁷ is ösztönzőleg hatott, sőt, terjedését, fennmaradását a 20. században már javarészt e refolklorizációs hatás határozta meg. A mondakör leginkább költői része a Réka királyné temetéséről szóló hagyomány. Ennek erdővidéki mondaszövegei nagyfokú tipológiai változatosságot mutatnak, alsórákosi szövegváltozatai azonban jellemző módon a titkos temetés Attilával kapcsolatos szövegtípusát adaptálják a mitikus hun királyné személyére (elterelt folyó, hármaskoporsó, a halottkísérők kivégzése). A székelői közhit szerint a második magyar honfoglalással függ össze egy alsórákosi határrész neve: a mondai magyarázat szerint a Magyarok dombja arról kapta a nevét, hogy ott szállt meg Árpád vezér, illetve ott áldoztak fehér lovat a pogány magyarok az isteneiknek.

Szent László királyról mint Erdély védőszentjéről e nagytáj számos vidéke őriz mondai emléket, falképciklusát a közeli Székelyderzszen, Székelydályán, Homoródkarácsonyfalván, Oklándon, Bibarcfalván és Nagyajtán is feltárták a művészettörténészek. Lehetséges, hogy Alsórákoson is megfestették a 17. században lebontott régi templom északi falán, erre utaló adat azonban nem áll rendelkezésre. A helyi folklórban Szent László impozáns mondakörének is mindössze halvány nyoma maradt fenn, igaz, olyan adat formájában, mely máshonnan nem ismert. Egyik helybeli adatközlő hallomásra hivatkozva utalt rá, hogy az általa a Kolozsvári testvérek váradi lovas szobra³⁸ kapcsán csak „érclovag”-nak nevezett király lovának patkónyoma látható a Brassó fölé magasodó hegy, a Cenk egyik sziklájában.

A történetimonda-hagyomány legnépszerűbb folklórhőse Alsórákoson is Mátyás király. A róla szóló helyi folklórgyűjtések szerint nyolc narratívátípus maradt fenn az alakjával összefüggésben, melyek többségét Faragó József kiváló helyi történetmondója, az 1888-as születésű Kádár András mesélte el. Az olva-

35 Magyar 2011d, 72–74.

36 Kriza 1853, 175–176.

37 Benedek 1895, III, 243–244.

38 Irodalmához: Magyar 1995.

sókönyvekben és tankönyvekben másfélszáz éve folyamatosan népszerűsített – elsőként Heltai Gáspár által 1575-ben közreadott³⁹ – Mátyás-monda (Mátyás király és a kolozsvári bíró esete) az alsórákosi történeti hagyományoknak is része, a vándortörténetként elterjedt többi narratívum forrása azonban nem tudható, kivétel ama Mátyás-történet, amelynek elbeszélésekor a történetmondó saját nagyapjára hivatkozott. Mesemondói kreativitást tükröz Kádár András ama története is, amely a Dél-Erdélyben birtokos Kendeffy család nevének eredetét hozza Mátyás királlyal összefüggésbe, egy legendamesét és egy névmagyarázó alapítási mondát olvasztva egybe.

A közeli székely tájegységektől eltérően a 16–17. századi tatár beütések nem hagytak mély nyomot az alsórákosiak történelmi emlékezetében. Mindennek talán oka lehet az, hogy a községet javarészt elkerülték az ellenséges hadjáratok, a Bethlen-várkastély ostromáról sincsen tudomásunk, mint ahogy elfoglalásáról sem szólnak a történeti források. Mindazonáltal valószínűsíthető, hogy a tatárok emlékezete a 18–19. században a helyi folklórban a ma ismertnél gazdagabb és mélyebben beágyazott lehetett. A közeli Középjátsán született Benkő József Erdély földjét bemutató enciklopédikus művében 1778-ban szót ejt az alsórákosi *Topej hegyről* (az Alsórákosi-Tepőről), amelynek nevét a helyi szájhagyományra hivatkozva egy ott élt tatár (vezér?) nevével hozza összefüggésbe.⁴⁰ E helynév/személynév analógiái a Szent László-mondakörig nyúlnak vissza, arra is utalva, hogy korántsem biztos, hogy véletlen az egyezés. A szintén székely származású Benczédi Székely István Krakóban kiadott világkrónikájában a Szent László-féle lányszabadítás történetének elbeszélésekor arról tesz említést, hogy a szent király által megölt kunt „a Kóság [község] Tatar Tepecnek mongia [mondja]”.⁴¹ Egy másik helyi mondaemlék szerint, amely Orbán Balázs ottjártakor még szintén része volt a helyi mondarepertoárnak, egy török katonának lovának patkónyomát említi az Olt-szorosban magasodó Turdolya nevű sziklacsúcs tetején, amelyről az ellenséges harc is leugratott, amikor egy magyar vitéz odáig úzta. E mondatípus a dunántúli szájhagyományban széleskörű-

39 Heltai 1575, 179–180.

40 Benkő 1999, I, 153.

41 Benczédi Székely 1559, 167–168. Lásd még: Magyar 1998, 42.

en fennmaradt, a budaörsi Törökugrató nevű szirt az elnevezését is e hagyományról kapta – Erdélyből azonban mindössze három előfordulása ismert.⁴² A tatárokról szóló mondanévek legarchaikusabb darabja a kannibalizmusokról szól. Erről Alsórákoson csak egy rövid dítét mondtak el a szájhagyományra hivatkozva, a közeli Datkról azonban e hagyománynak egy epikus kifejtésű szövegváltozata is fennmaradt a helyi folklórban. A gyűjtés idején (2009) már 93 esztendőős datki asszony története szerint egy környékbeli lányt is magukkal hurcolnak a „kutyafejű tatárok”, s a lány idővel maga is tatárrá lesz, és amikor a hozzá látogatóba érkező édesanyja a „fejében keres”, elszólja magát, hogy milyen jó falat lesz majd belőle.⁴³

A legnépszerűbb, lényegében minden alsórákosi által ismert helyi monda a „Kicsi pünkösöd” eredettörténete. Habár számos részletében folklorizálódott és variálódott e hagyomány az utóbbi százhatvan-százhetven év folyamán, az alaprétege olyan igaz történet, amely a különféle interpretálás ellenére valóban megtörtént. E hagyomány lényege az, hogy az 1848-as jobbágyfelszabadítás híre jókora késéssel érkezett meg e félreeső községbe, akkor, amikor a környező tájakon már mindenki értesült róla. Az e tekintetben egybehangzó elbeszélések szerint egy Alsórákosról elszármazott és szüleihez hazalátogató lelkész figyelmeztette a mezőn még akkor is úrdolgában robotoló parasztokat, hogy nem jobbágyok többé, mire azok a munkát abbahagyva a református templomhoz vonultak, és a paptól ama nap megáldását kérve elhatározták, és esküvel fogadták, hogy felszabadulásuk jeles dátuma attól kezdve örök ünnep lesz a településen.

42 Magyar 2018a, IV, 188–189.

43 Magyar 2011b, I, 265.

3. kép: Az alsórákosi református templom (Magyar Zoltán fotója, 2009)

A „Szabadság napja”-nak ünnepéről az 1960-as években Orbán Balázs adott hírt első ízben, aki éppen akkor időzött a községben:

„Rákoson létemkor tartották a „*Szabadság ünnepét.*” Kedvesen hangzott nékem e szó akkor, midőn a zsarnokság sötét éje borult szegény hazánkra, s tudakolva, hogy mi tulajdonképpen a rákosi szabadság-ünnep? Örömmel értesültem, hogy e falu minden vallásu lakói (kik mind jobbágyok voltak) 1848-ban történt felszabadulásoknak emlék-ünnepet szenteltek szent háromság vasárnapját követő hétfőre; mikor a nép munkaszünetet tart, templomba megy, hálaimát nyújtani az égnek, s a lelkészek alkalmi egyházi szónoklatait hallgatni. A legszebb pedig az, hogy ez ünnepet maga a nép alkotá, a nép hálás lelkületének szüleménye, ők önként határozták el, hogy e hálaünnep örök időkre maradékról maradékra fenn-tartassék. A nép volt, mely az egyház szolgálait – kik vonakodtak a nap megáldásában részt venni – csaknem erővel szorította rá.”⁴⁴

44 Orbán 1868, I, 202.

Orbán leírásában még nem szerepel e szokás eredetének epikus kifejtése, mindössze ama motívum, miszerint az az alsórákosi nép közös elhatározásából vette kezdetét, továbbá hogy a lelkész csak az emberek nyomására áldotta meg az ünnepet. A szokás eredethagyományát első ízben és teljes körűen⁴⁵ csak mintegy száz évvel később a falu monográfusa írta le,⁴⁶ népköltészeti hagyományként pedig a néprajzi irodalomban mindössze a 20. század végétől van jelen.⁴⁷

Mint azt előre bocsátottam, az Alsórákoson 1848 óta megszakítás nélkül minden évben – Szentháromság vasárnapja utáni hétfőn⁴⁸ – megtartott ünnep eredetmagyarázata a helyi szájhagyományban nagyfokú egyezést mutat, a különböző szövegváltozatok között eltérések mindössze a mellékkörülmények tekintetében vannak. A 21. századi recens folklórgyűjtésekben közös elem a felszabadulás hírének megkésettsege, a hírt hozó alsórákosi származású lovas, az ünnep további megtartására vonatkozó, átokkal megerősített fogadalom valamint a fogadalom helyszíne, a református templom előtt öreg hársfa és az odaérkező nép által a parókiáról kihívott pap személye. Az eredettörténet helyi szövegváltozatainak nagyfokú egyezésére Hála József is utalt az 1980-as években született tanulmányában.⁴⁹ A monda kortárs adatközlői többnyire még a szereplők nevére is emlékeztek: az örvendetes hírt szülőfalujába megvívó Huszár János személyére, aki akkor „Kolosvár környékén”, az erdőháti Esztényben szolgált református lelkészként, valamint a falu akkori református papjára, Petre Mózesre, aki áldásával és templomi szolgálatával mintegy szentesítette ekkor a jobbágyfelszabadulás tényét.

Már az ünnep szokásrendjét elsőként leíró Hála József is kétségének adott hangot azt illetően, hogy az alapítási hagyomány valóban úgy történt-e minden vonatkozásában, ahogyan az fennmaradt,⁵⁰ hiszen nehezen hihető, hogy az utolsó erdélyi rendi országgyűlés által június 6-án elfogadott és június 18-án hatályba lépett jobbágyfelszabadítási törvény ne jutott volna el két hét alatt

45 A szokás első, szüksézáv említései: Horger–Krizsa 1905, 105.; Szendrey 1929, 14.; Szendrey 1933, 22.; Szendrey 1938, 133.; Szendrey 1941, 183.

46 Imreh 1968, 12–13.

47 Hála 1987, 251.; Küllös 1996, 237–238.

48 Az ünnepnap dátumának átmeneti változásáról: Timár 1931, 42–43.

49 Hála 1987, 251.

50 Hála 1987, 51.

Kóhalom vidékére. Kortárs feljegyzések hiányában (lásd: egyházi jegyzőkönyv) azonban máig is a folklórértelmezés élvez elsőbbséget. Mára – részint a vonatkozó újságcikkeknek és más népszerűsítő kiadványoknak⁵¹ – köszönhetően az alsórákosi „Kicsi pünkösöd” vagy „Szabadság napja” ünnepe az alsórákosiak szűkebb pátriáján kívül is ismert, egyikeként azoknak az erdélyi népszokásoknak, melyeknek eredettörténete origóként valamilyen vélt vagy valós, nevezetes történelmi eseményre tekint vissza (a csíksomlyói pünkösdi búcsú eredet-hagyománya; a széki Bertalan-napi gyászünneppel narratív emlékezete).

Az alsórákosi szájhagyományozott tradíció bővelkedik olyan történelmi és földrajzi vonatkozású közlésekben, melyek bár a helyi mondahagyomány sarkalatos pillérei, inkább csak „építőkövek” a narratív formát öltött közösségi emlékezetnek. E történelmi díték sorában tűnik fel a határbeli hajdani tűzhányók, a falu régi helyének, továbbá a különféle búcsújáróhelyek, megfigyelőhelyeknek és kivégzőhelyeknek (akasztófa, kaszaskút) emléke, továbbá különös hangsúlyal mindazok a folklórhagyományok, melyek a község nevezetes ünnepnapjának fényében az azt megelőző évszázadok jobbágyi léthelyzetére és a hajdani uradalomra reflektálnak.

A két közeli magyarlakta település közötti népi kapcsolatokat jelzi, hogy Alsórákoson többen is tudtak arról a székelyzsombori „tudományos” emberről, akit mindkét faluban a mellékneven emlegettek. Káplán Tamás, aki nevéből ítélve teológiai/kántortanítói képzettséggel bíró ember lehetett,⁵² a végső időkről mondott különféle, vidék-szerte közkeletűvé vált jóvendöléseket. Prófeciáinak visszatérő eleme, hogy eljön majd az az idő, amikor minden asszonynak külön kemencéje lesz, s hogy az elsőből utolsó lesznek, megjósolva a kommunizmus majdani eljövételét. Homoród menti gyűjtéseim során Káplán Tamás más eszkatologikus jóvendöléseiről is említést tettek: az „ezer telik, ezer nem” hiedelme mellett Székelyzsomboron egy utolsó véres háborúról is meséltek, annak csíki csatahelyét is megjelölve, továbbá kihangsúlyozva, hogy olyan hatalmas lesz

51 Például: Hegyessy 1996, 12. Az általa leírt változat adatközlője a már Faragó József kapcsán is említett Kádár András volt.

52 Vö. Magyar 2011d, 212.

a pusztulás, hogy az életben maradt asszonyok még a karót is megcsókolják majd, emlékeztvén arra, hogy azt valaha férfiember faragta.⁵³

Az alsórákosi néphagyomány különösen gazdag a folklorisztikai szakszóval alapítási mondáknak nevezett történetkorpuszban. A „Kicsi pünkösöd” eredet-hagyományán kívül határbeli várak, árkok, községbeli templom létrejöttéhez, a várkastély tornyának homlokzatán látható Bethlen-címer eredetéhez, egyes helybeli családok birtokszerzéséhez, illetve Alsórákosra kerüléséhez is fűznek mondai magyarázatot. Az Orbán Balázs által e település kapcsán említett Kakasbarázda névmagyarázó mondája,⁵⁴ Imreh Barna hívei körében még ismert lehetett, a 21. századra azonban a helyi szájhagyományból már kiveszett.

Ellentétben a református templom építésének mondájával, amely egy nemzetközileg elterjedt vándortípust (a nyári hóharmat által kijelölt templomhely) adaptált erdélyi környezetbe. A római Santa Maria Maggiore-bazilika alapítási legendája⁵⁵ magyar földön is népszerűségnek örvendett,⁵⁶ és Alsórákoson kívül Erdélyben két másik helyen vert még gyökeret – a mihályfalvi hagyomány különösen azért figyelemre méltó, mert az egy másik Felső-Fehér vármegyei, a szászok lakta Királyföld etnikai tömbjébe ékelődött magyar településen maradt fenn, az ottani szászok és magyarok folklórában.⁵⁷

A másik alsórákosi templomalapítási monda már inkább annak birtoklástörténetével függ össze. A három Kőhalom-vidéki magyarlakta település közül leginkább urbanizálódott Olthévízen máig eleven él a falu legnevezetesebb 18. századi birtokosának, Árva Bethlen Katának az emléke. Az ottani magyarok számon tartják kastélyát, kastélya Kőhalomig vezető alagútját, és neki tulajdonítják a bogáti románok betelepítését. A református vallás iránt elkötelezett úrnő – akinek a kor egyik megműveltebb erdélyi alakja, Bod Péter volt az udvari papja – nevéhez fűzi a hagyomány az olthévízi református egyház eredetét, illetve az olthévízi reformátusok számának megszorodását.⁵⁸ E narratívátípus, miszerint a hívek

53 Magyar 2011d, 212.

54 Orbán 1868, I, 209.

55 Bálint 1977, II, 154.

56 Magyar 2018a, I, 205.

57 Magyar 2011b, I, 358–359.

58 Magyar 2011b, I, 268.

anyagi előnyökért cserébe állnak át más vallásra, köszön vissza az alsórákosi reformátusok számának megnövekedéséről szóló hagyományban. „Két véka gabonáért lettél református!” – mondják még olykor manapság is az idők folyamán kisebbségbe került unitáriusok, ha a protestáns vallási ellentétek emléke,⁵⁹ vagy a templom története szóba kerül, lévén, hogy azt is (amíg a református földesúr el nem vette tőlük) az egyistenhit helyi hívei birtokolták.

A Bethlenek erdélyi birtoklástörténetével függ össze az a címermonda is, amely Erdély-szerzte a főrangú család kastélyain (Bethlen, Bethlenszentmiklós, Nagybún, Keresd) megmintázott kígyóval függ össze. Midőn Budai Péter halálát követően a várkastély Bethlen Sámuelre szállt, 1700-ban a bejárati kapu fölé impozáns tornyot emeltetett, amelybe az építető neve és tisztségei mellett a család felségjelzésének számító kígyós címer is felkerült kőbe vésve. A szájában országalmát tartó koronás kígyó – mint a többi említett erdélyi településen is⁶⁰ –, címermagyarázó mondát ihletett, mely azt beszéli el, hogy a Bethlenek őse, illetve az adott településen élt Bethlen gróf miként pusztított el egy, a környéket rettegésben tartó szörnyeteget. Az alsórákosi szájhagyomány szerint csellel, leleménnyel.

4. kép: A kígyós Bethlen-címer az alsórákosi várkastély kaputornyán (Magyar Zoltán fotója, 2009)

59 Vö. Magyar 2017, 105–107., 134–135.

60 Magyar 2005, 123–124.; Magyar 2011b, II, 271–272.

Az alsórákosi monda Imreh Barna volt alsórákosi református lelkész *Alsórákosi története* című művében szerepel első ízben, s minthogy e monográfia 1968-ban készült el, a folklórszöveg feljegyzése értelemszerűen az ezt megelőző évekre-évtizedre tehető – adatközlője egy 1885-ben született helybeli asszony volt.⁶¹ E mondaváltozat, amely az évtizedekkel későbbi helyi gyűjtések fényében meglehetősen egységes, állandósult szüzsét képvisel, a típus majd minden meghatározó motívumát tartalmazza:

„A Bethlen grófok őse kocsis volt. A vár a Teleki grófoké volt. A vár vizében élt egy sárkánykígyó, mely minden nap megevett egy juhot. Az udvari kocsis fogadkozott urának, hogy ő megöli a sárkánykígyót. Teleki azt felelte, hogy: »Ha elpusztítod, fele grófságom a tied!« A kocsis megnyúzott egy juhot, bőrét kitöltötte oltatlan mésszel, s visszavarrta jühformára. A sárkánykígyó elnyelte, de a felforrott mész széjjelpattantotta. A kocsis grófságot s kígyós címet kapott.”⁶²

Ha a hagyományanyag egészét tesszük vizsgálat tárgyává, e narratívátípus jellemző jegyei még plasztikusabban rajzolódnak ki, ugyanakkor számos lokális variáns, helyi specifikum is egy ilyen összehasonlító folklorisztikai áttekintés által válik szemléletessé. Mint azt e mondatípusról szóló folklorisztikai tanulmányban már a korábbiakban részletesen bemutattam,⁶³ a ma ismert mintegy kéttucat mondaváltozat szövegközpontú elemzését hét fő epikai csomópont, illetve meghatározó motívum adja. A hagyománykör egészén belül is elsődleges jelentőséggel bír a monda szereplőinek a kiléte. A mondatípus magyar redakcióinak legkorábbi rétegét a sárkányölő hős személyében nemesi (fejedelmi) őst szerepeltető folklórszövegek alkotják. Ilyen mindenek előtt a két 19. századi szilágysomlyói mondaszöveg, melyekben a Báthoriak őseként egy Bátor nevű helybeli legényről tétetik említés, továbbá az alsórákosi hagyományok többsége, melyek az ott birtokos Bethlen családhoz kötődnek. A közölt, Imreh Barna-féle szövegváltozatban a Bethlen-ős mint a Telekiek szolgálatában álló kocsis szerepel, a recens gyűjtésekben pedig Betlehem Samu, illetve egy közelebről meg nem nevezett Bethlen gróftól említene. A nép életét megkeserítő kártékony fenevadról azon-

61 Tercilla Istvánné Dimény Mária nevű idős asszony.

62 Imreh 1968, 43. Nyomatott formában közölve: Magyar 2006, 124.; Magyar 2011b, I, 276.

63 Hála–Magyar 2012.

ban értelemszerűen minden folklórszövegben szó esik, hiszen az ő elpusztítása áll az epikus folklórköltés centrumában. A szörnyeteg pontos megjelölését illetően azonban a mondaszövegek korántsem egységesek: leginkább sárkányt, sárkánykígyót, valamint nagy kígyót, óriás méretű kígyót emlegetnek. A fenevadtól elszenvedett károk fajtái a mondákban ugyancsak meglehetősen széles skálán mozognak. Többnyire különféle négy lábú haszonállatok (juhok, lovak, tehenek, hízott ökrök, disznók, kismalacok) pusztulnak el áldozati járandósággént vagy a sárkány garázdálkodása következtében. E mondatípus központi motívuma a sárkány elpusztításának a módja, az oltatlan mész „rejtekhelyét” illetően azonban ugyancsak mutatkoznak eltérések. Az alsórákosi folklórszövegekben többnyire tehen, borjú, hízott ökör, valamint bárány tűnik fel ilyen szerepkörben, de szórványosan szó esik malacról, valamint közelebről meg nem jelölt vadállatokról, illetve kisebb állatokról. A monda végkifejlete szempontjából logikus narratív motívum, hogy a szövegek egy részében a csalétek részét képezi az élelem mellé egy dézsában odatett víz is. Közvetve az alsórákosi és a krizbai⁶⁴ mondaszövegek is utalnak a két folklórelem szoros összefüggésére, hiszen azokban a sárkány végül is a szomszédos folyó (az Olt) vizétől pusztul el. A sárkányölő hős megérdemelt jutalmának motívumát a magyar folklórszövegeknek mindössze alig fele tartalmazza. A nemesi címermondák, alapítási mondák értelemszerűen igen (Alsórákos, Szilágysomlyó), többnyire összekapcsolva a birtokadományt és a kígyós/sárkányfogás címer eredetét. A mondák egy részében a mondai helyszín is meghatározott szereppel bír. Az esetenként beszédes helynevek formájában szublimálódott hagyományok mindannyiszor a szörnyeteg lakhelyére, bűvőhelyére utalnak. Viszonylag gyakori az arra történő utalás, hogy a sárkány tavakban, holtágakban tanyázik előszeretettel: Alsórákoson a várkastély vizesárkában, illetve az Olt-szorosban a két Tepő közötti részen. Az oltatlan mésszel elpusztított sárkány mondatípusa Erdély délkeleti tájain viszonylag elterjedt lehetett, ugyanis a folklórkutatók Alsórákoson kívül a már említett barcasági Krizbán, valamint Brassóban és a Fogaras-vidéki Halmágyon is nyomára leltek.⁶⁵

64 Seres András publikálatlan folklórgyűjtése, 1970-es évek.

65 Magyar 2018a, III, 162.

5. kép: Kígyó motívum egy alsórákosi ház homlokzatán (Magyar Zoltán fotója, 2009)

Az alsórákosi mondák között külön tematikus csoportot alkotnak a helyi nagy erejű emberekről szóló történetek. Faragó József adatközlője 1968-ban még bizonyos Lakatos Jánosról emlékezett meg úgy, hogy az olyan hatalmas testi erővel bírt, hogy hat ember tehét cipelte, egyedül elhúzott egy fával megakasztott szekeret, valamint hogy a grófi gabonarakár padlásáról ledobott búzaszákókat mint a labdát kapta el. Átlagon felüli erejét a 21. századi adatközlések szerint örökölték az utódai, sőt, követendő példává vált, mert 2022-es gyűjtésem során hasonló kontextusban más alsórákosiakról is megemlékeztek.

Műemlékekben gazdag helyeken a néphit szerint az épített örökség részét képezik mindazok a föld alatti járatok is, melyek főként a menekülőút szerepét töltötték be. Alsórákoson a várkastéllyal és a református, illetve unitárius templommal összefüggésben beszéltek titkos alagutakról a megkérdezettek, melyek mondai helyszíneként esetenként még a helyi kincsmondákba is bekerültek. Többen a község határában természetes föld alatti járatokról is tudnak, melyek létéről a hagyomány szerint úgy bizonyosodtak meg, hogy egy környék-

beli sziklaüregbe (Szörmálylik, cseppkőbarlang) bedobtak egy megjelölt kacsát, és az állat az Olt vizében került újra napfényre.

A mondahagyomány széleskörű műfaji szegmensét alkotja a bűn és bűnhődés eseteit megfogalmazó szövegkorpusz. Legnagyobb tudású helyi adatközlőm, az 1957-es születésű László Veronika csíki származású és katolikus vallású édesanyja elbeszélései nyomán a csíksomlyói kegyhely legendakörének vonatkozó narratívumait említette. Alsórákoson főként a káromkodó, istenkáromló, a vasárnapot nem tisztelő emberekről maradtak fenn az isteni büntetés példázatszerű bekövetkezetről szóló népi elbeszélések. A bűnös ember temetésekor kitörő ítéletidőről szóló történettípus más tájakon a boszorkány-hiedelemkörnek is integráns része.⁶⁶

Az alsórákosi mondahagyomány kimondottan gazdag a különféle törvényen kívüli személyekről szóló népi elbeszélésekben. Az ismert hagyományok közel 10%-át képező szövegkorpusz ugyanakkor sajátos kétarcúságot mutat: közel egyenlő arányban a „klasszikus” betyármondák és a hagyománykor korábbi rétegét képviselő rablótörténetek között oszlik meg – sok tekintetben hasonló módon, mint az a közeli Erdővidék és Homoród mente epikus folklórja kapcsán is megfigyelhető.⁶⁷ Míg az előbbi csoport „hősei” közé Rózsa Sándort, a román Balánt, a főként Udvarhelyszéken tevékenykedő Gál Domokost és a betyármondák modern kori rétegeként Pusztait sorolták az alsórákosi adatközlők, a rablók, „hegyi tolvajok”, haramiák alakja e helyi folklórban személytelenné sematizált, és az általuk elkövetett bűncselekmények kerülnek reflektorfénybe. Emlékük egyes helynévmagyarázó hagyományokba (Tódor szirtje, Ökörsütő kő) is beszüremlett.

Mint az a két említett környékbeli táji mondamonográfiából kiviláglik, a közeli Rika-hegység (Rika erdeje) az erdélyi rablótörténetek félve rettegett helyszíne volt még a 18–19. század fordulóján, de még két-három emberöltővel ezelőtt is. Az Alsórákosi-szoros és a Persányi-hegység erdő borította hegyvidéke alkalmas terep volt rablók, betyárok elrejtőzésére, legalábbis a vonatkozó gazdag narratív hagyományokból ez tűnik ki. A datki és alsórákosi mondákban kivált e témakör árnyékos oldala kap hangsúlyos szerepet: a betyárromantikától még teljesen

66 Magyar 2021, II, 262.

67 Magyar 2011c, 163–186.; Magyar 2011d, 153–173.

érintetlen régi rablóvilág, a hegyi tolvajok, erdei útonállók népi emlékezetének 18–19. századi rétege. E Kőhalom vidéki mondák, akárcsak a közeli Erdővidéken, a határbeli halomsírok „obó”-hagyományát fűzik fel a népi elbeszélések fonalára, két, egymástól független helyi hagyományt is megteremtve, s mind inkább halványuló módon, de az emlékezetben máig is fenntartva. Elsősorban a datkiak szájhagyományozott tudásának képezte részét a Persányi-hegység hegygerincén, egy néhai kocsmá közelébe lokalizált *Tolvajtemető* nevű határrész mondája, és a kövek sírokra vetésének a szokása, míg az Olt szorosában, az Ürmösi Tepő keleti oldalán említett két halomsír egy rabló által megölt leány, illetve a helyszínen kivégzett útonálló földi maradványait fedi (lásd: *Szépleány sírja*, illetve *Tódor sírja/Kőcsupor*). A fej hagymáért rablók által megölt utas narratívátípusa a rikai rablók kapcsán Vargyas és Homoródkarácsonyfalva környékén is elterjedt, miként az obó-hagyományok keretében az a költői distinkció is szórványosan ismert, hogy a meggyilkolt ártatlan személy sírjára zöld ágat vagy virágot, míg a gonosztevőére csakis követ vetnek (hogy nyugodjék békében, illetve hogy esetleges visszajárását ezáltal is megátolják vele).

Az említett rablóhagyományoktól sem függetlenül az alsórákosi folklór kincsmondákban is kifejezetten gazdag, arányuk Kárpát-medencei összehasonlításban is kimagasló. E kincsmondákat epikus részletgazdagság és az élményszerű elbeszélésmód egyaránt jellemzi, s az egyik ilyen történetben tabusértés miatt elsüllyedő kincsről (arannyal teli koporsóról) esik szó.

Egy másik, tréfás meseként is ismert (ATU/MNK 1643) történetet a hajdani mesemondásra vonatkozó gyűjtői kérdés hívta elő. A már említett László Veronika beszélt nagyapja nyomán a kígyók kőfújásáról, mely során a hatalmas érték megszerezhető a megfelelő hiedelemcselekvés elvégzésével. E tizenkét év különbséggel elmondott történet merőben különböző végkifejletet nyert: a korábbi változat szerint a nagyapa csak utólag döbben rá arra, hogy a kígyók királyválasztása láttán mit kellett volna tennie, ellenben 2022-ben már úgy emlékezett rá, hogy nagyapja megszerezte a kígyók által fújt gyémántot, egy fehér zsebkendőt vetve oda – akárcsak a kincsőrző fehér emberről szóló hiedelemkör esetében.⁶⁸

68 Magyar 2021, I, 426–429.

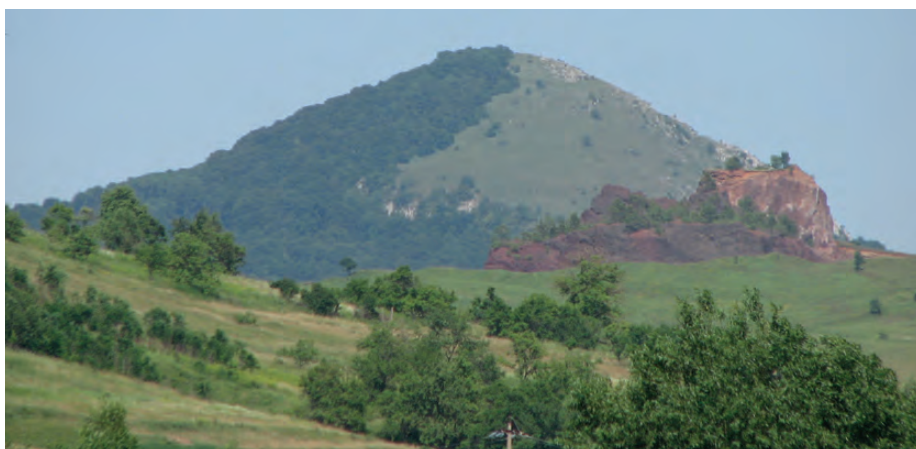
Az alsórákosi mondakorpusz mintegy harmada tartozik a hiedelemmondák közé, mely arányszám néhány évtizeddel vagy generációval korábban bizonyára magasabb lehetett a mostaninál, ám az ide sorolható 95 folklórszöveg már csak a kései adatfelvétel (2009–2022) miatt is figyelmet érdemlő. A halál és a halottak, valamint a már a földi léttől végképp eltávolodott, személytelenné vált holtak (kísértetek) narratív hagyományai még a 21. század elején is gyűjthetők voltak néhány, a témakör iránt fogékony személy körében. E korpuszba illeszkedik annak a halott visszajárás akadályozó rítusnak az említése, amelyre a 19. század derekán egy alsórákosi levelező hívta fel a figyelmet. A Datkkal és Alsórákossal határos Mátéfalváról a *Vasárnapi Ujság* egyik 1857. évi közleménye már mint a halott visszajárása elleni konkrét elhárító rítusról adott hírt az obó-hagyományok kapcsán említett szokás folklóranalógiáiról: az említett faluban egy román férfi sírját kővel tömték meg, nehogy az kijöjjön onnét, „mert éltében hamis ember volt”. Az ugyancsak románok lakta környékbeli Dombróban 1775-ben történt hasonló eset, amit Erdély tudós geográfusa, Benkő József jegyzett fel: „1775-ben, tavasz kezdetén, a hirtelen halál sok lakost elragadott innen. A felajzott lelkek visszaemlékeztek, hogy még az előző év vége felé eltemettek egy öregasszonyt, akit a tömeg mérgegkeverőnek hitt. Minthogy a suttogás megnövekedett, a hiszékeny román nép elhitette magával, hogy az öregasszony a sírból ki-kijár, s a többieknek a szívét megeszí. Emiatt a hullát kiásták: piros orcával és véres szájjal találták. Többé tehát nem volt semmi kétség, a halottat viszont büntetéssel sújtották, mégpedig kivágták a szívét, amely messze szökellő vért frecskelt, majd sót és fokhagymát helyezve a szájába, újra a földbe ásták. Ily módon elüldözték a halált.”⁶⁹

Részben hasonló hajdani képzetekről egy idős unitárius férfi is beszámolt 2010-ben. A határban elhunyt személy hazahozatalával kapcsolatos elhárító rítusok (pl. harangozás) elmulasztása ugyanis az egykori alsórákosiak hite szerint is bajt hozott/hozhatott az egész faluközösségre. Adott esetben jégeső formájában, amelyet aztán csak az illető fejfájának ellopása és az Olt vizébe vetése háríthatott el vagy állíthatott meg.

69 Benkő 1999, II, 290.

Az Alsórákosi-szoros két impozáns hegye, a folyó déli és északi oldalán egymással szemben magasodó két, a régi emberek által tűzhányónak mondott hegy, az Ürmösi Tepő és Rákosi Tepő (a népi etimológia egyik változata szerint innen ered a nevük is, lásd: tepő = köpő) volt egyik ihletője a történelmi előidőkkel, s kivált az óriásokkal kapcsolatos környékbeli képzetkörnek. Orbán Balázs még úgy hallotta, hogy a két hegyóriás tetején valaha várak magasodtak, az óriások építményei, a recens gyűjtésekben pedig további motívumok is megjelennek, melyek legkülönlegesebbike az óriás mosakodásáról, illetve vizeléséről szóló alsórákosi folklórszövegek.

6. kép: A Rákosi-Tepő (Magyar Zoltán fotója, 2009)

Már Imreh Barna gyűjtésében is szerepel az a meseanyagból ismert motívum, hogy az óriások köveket és aranyércet esznek. E képzet az egyik 2010-es alsórákosi néprajzi interjú során is felbukkant, az óriások legyőzéséről szóló, Dávid és Góliát típusú, már a Bibliában is szereplő (1Sám 17, 40–54) mondaszöveg keretében. Létezik azonban e narratív típusnak közelebbi analógiája is, amelyre történetesen a fenti említett motívumkapcsolódás figyelmeztet. Petőfi *János vitéz*ének 20. fejezetében ugyanis szintén ugyanez az epikus szüzsé szerepel, és lehetséges, hogy a mondát elbeszélő férfi is onnan ismerte, bár valószínűbb, hogy az elbeszélő költemény alsórákosi folklorizálódása már jóval korábban végbement.

A három Kóhalom-vidéki magyar falu közül Datk és Alsórákos esetében került felszínre az Erdélyben a 20. század végére lényegében kiveszett tündér-hiedelemkör néhány eleme. Habár egy ál-hiedelemmonda keretében, Faragó József adatközlője az 1960-as évek végén saját fiatalkorára (20. század eleje) visszatekintve akkor még részben élő hiedelmekről számolt be, valamint arról a hagyományról, hogy az alsórákosi határ Telekbükk részén lévő kútnál minden éjjel megjelenik Tündér Ilona a kíséretével, körüláncolják azt, azért olyan szép és jó ama forrás vize. A tündérek „elboszorkányosodásának” közbülső fokozataként a 21. századi, és jellemzően a 20. század második felére visszatekintő helyi folklórgyűjtésekben már csak az ún. szépasszonyokról szóló hiedelemmondák szerepelnek, részben a fent említett kút (*Szépasszonyok kútja*) kapcsán, továbbá a velük kapcsolatos, általános székelyföldi szövegtípusok keretében.

Ezek a – másik – tabunéven emlegetett tündérek azonban már Alsórákoson is inkább a boszorkányokra emlékeztetnek. A boszorkány-hiedelemkör utóbbi másfél évtizedben feljegyzett alsórákosi folklórszövegei tipológiailag a szomszédos Székelyföldön, valamint Erdély más vidékein regisztrált vonatkozó szövegkataszterbe illeszkednek. Szó esik bennük mások tejének mágikus elvételéről, emberek megrontásáról és zaklatásáról, a liszt mágikus megszaporitásáról harmatszedés által, továbbá mindazokról a hagyományokról, melyekben az állati alakba történő átváltozás képességéről, valamint a sötét világba végképp „alámerült” tündéres/szépasszonyi tevékenységekről (fürdőzés, táncmulatság) esik szó. Saját nagyanyja élményelbeszélésének újabb szövegváltozata László Veronika ama hiedelemtörténete, amely a békába dobott bicska narratívátípúsát a magát felfedő boszorkány motívumával ötvözi, az Alsórákossal szomszédos, románok lakta Mátéfalvára lokalizálva az eseményeket. Mátéfalván túl, Datkon élt az a falujában ambivalens megítélésű tudósasszony is (a *Szalma Máríként* emlegetett, Salamon Mária nevű cigány jósnő),⁷⁰ akiről 2022-ben már pusztán a nevének ismeretét jegyezhettem fel.

Az alsórákosi mondavilág bővelkedik a különféle mitikus állatokról szóló népi elbeszélésekben. Az Olt vizében, a várkastély árkában, illetve a közeli er-

70 Magyar 2011b, I, 292–297.

dőben tanyázó sárkánykígyóról már esett szó. A kígyóról valamelyest „hétköznapibb” kontextusban e településen is hiedelemmondák sora szól. A helyi mondarepertoár igazán különleges darabjai azonban folklorisztikai kuriózumok is. Ilyen az Olt vizében már Orbán Balázs idejében is létezett óriásharcsáról szóló elbeszélés sorozat, amelynek analógiái hasonlóképpen koncentrált formában csak a Tisza mellékéről⁷¹ és a Felső-Bodrogból⁷² ismertek.

Mint szó volt róla, az Olt-szoros vidéke a mitikus történelemszemlélet és a mondák világa szerint a történelmi előidőkben az óriások birodalma volt. Hatalmas méretű sárkánykígyókhoz és óriásharcsákhoz hasonlóan azonban e prehisztorikus korban más földi teremtmények is gigászi méretűek voltak ezen a vidéken. Mint azt a *János vitéz* 20. fejezetébe Petőfi is beleszötte, az óriások országába megérkező hősre akkora szúnyogok támadnak, melyek „ökrök gyanánt is máshol elkelnének”.⁷³ Az alsórákosi szájhagyomány azonban ennél jóval nagyobb rovarokról is. Imreh Barna egyik közleményében tűnik fel első ízben az a helyi hagyomány,⁷⁴ mely szerint a község határában az özönvíz előtti időkben egy olyan hatalmas szúnyog élt, amely ha az Oltból vizet akart inni, egyik lábát a két – 882, illetve 775 méter magas – mészkőhegyre tette, és úgy hörpintett hosszú csápjával az Olt vizéből. Mivel azonban a víz nem ízlett neki, azt visszaköpte („visszatöpte”), innen ered a népetimológia szerint a két hegy elnevezése. E monda az idők folyamán az alsórákosi gyermekfolklórnak is részévé vált, még manapság is széleskörűen gyűjthető a településen. Azonban hogy e hagyomány valamelyest több e község folklórában egyszer csak szárba szökkenett bizarr egyéni mondai leleménynél, és az valójában egy ritka és szájhagyományozott vándormonda, azt az a felföldi (Gömör megyei) folklórszöveg igazolja, amelyben az óriáséhoz hasonló szerepkörben hasonló óriásszúnyogról esik szó: „A falu két oldalán két hegy magasodik: a Delenka és a Tibót. Régen Hubón olyan nagy szúnyogok voltak, hogy egyik lábuk az egyik hegyen, a má-

71 Szilágyi 2014, 127–136.

72 Magyar 2009b, 143–144.

73 Petőfi 1845.

74 Imreh 1981a, 316.

sik a másik hegyen nyugodott. Ha a szúnyog pisilt, a kis patak azonnal elárasztotta a falut⁷⁵.

Az alsórákosi mondakorpusz átmeneti jellegű műfajcsoportját alkotják a falucsúfolók. Egyes vándortörténetek és regionális adaptációk mellett történetekbe nem ágyazódott, vagy már narratív háttérüket vesztett rátótiádák is a tágabb hagyománykör részeként szerepelnek. Alsórákosi öndefinícióként is felfogható az a többekről is hallott szólás, miszerint nincsen „becsületös ember” a Szarándokon túl, amely az Alsórákos és Felsőrákos közötti határpatak neve, s melyen túl már a székelyek lakta Erdővidék kezdődik. Bizonyára további folklórgyűjtések még e műfajcsoport esetében is feltárhatnának egyéb falucsúfoló hagyományokat is, még ha nem is feltétlenül a két Homoród mentén tapasztalt tipológiai sokszínűségben.⁷⁶

Alsórákos népének narratív folklórja mára már egyszersmind kultúrtörténetének is része. Ama tágabb kulturális hagyományoknak, melyek a község településképét, műemlékeit és népművészetét is magukba foglalják. S habár e település múltját és hagyományvilágát elsősorban művészettörténészek és folklórkutatók tárták fel, Alsórákos neve az irodalomtörténet számára is tartogat meglepetéseket. Itt élt néhány hónapig a 18. század második felének egyik jelentős költője, Gyöngyössi János (1741–1818), a leoninusok és rímes hexameterek mestere, aki 1771-ben református lelkészként szolgált az itteni gyülekezetet. Miként a község múltjának része Nyirő József (1889–1953) is, aki a papi pályát legfőképpen Bedő József alsórákosi tanító Ilona nevű lányának kedvéért hagyta el, és aki házassága révén, mivel több hold földet örökölt ott, helybeli birtokán gazdálkodva költőelődjénél jóval több időt töltött a községben.⁷⁷ A folklórkutatás feladata az Alsórákoson íródott, illetve alsórákosi vonatkozásokat tartalmazó Nyirő-művek áttekintése, hiszen számos név, helynév, helyszín, hagyomány a 20. század első felének helyi folklórához is fontos adalék lehet.⁷⁸

75 Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma: ltsz. 26328/3. – Bíró Katalin gyűjtése, 1960-as évek.

76 Vö. Magyar 2011d, 240–258.

77 Hegyessy 1996, 16. Nyirő és e dél-erdélyi község kapcsolatával foglalkozik Hegyessy Ildikó *Az író és Alsórákos* című cikke, amely *Brassói Lapok* egy 2021. évi számában jelent meg.

78 Alsórákosi vonatkozásokat tartalmaz Nyirő *Ezer lej*, valamint *Erdély* című novellája, továbbá az *Uz Bence* (1933) című kisregénye, a *Kopjafák* (1933) és *Az én népem* (1935) című

IRODALOMJEGYZÉK

- Balassa 1963.** Balassa Iván: *Karcsai mondák*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963. (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XI.)
- Bálint 1977.** Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium I–II. Szent István Társulat, Budapest, 1977.
- Benczédi Székely 1559.** Benczédi Székely István: *Chronica ez vilagnac yeles dolgairol*. Cracco, 1559. (Szövegkiadása: Bibliotheca Hungarica Antiqua III. Szerk.: Gerézdi Rabán. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960.)
- Benedek 1894–1896.** Benedek Elek: *Magyar mese- és mondavilág. Ezer év meseköltése* I–V. Athenaeum, Budapest, 1894–1896.
- Benkő 1999.** Benkő József: *Transsilvania specialis* I–II. (Fordította, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Szabó György.) Kriterion, Bukarest–Kolozsvár, 1999.
- Dobos 1988.** Dobos Ilona: *Bodrogkeresztúri mesék és mondák*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XXII.)
- Faragó 1969.** Faragó József: Ismerkedés Mátyás Dénes nagymohai mesemondóval. *Utunk*, 24. (1969) 7. sz. 9.
- Faragó 1970.** Faragó József: Nagytudású mesemondók. *Igaz Szó*, 18. (1970) 12. sz. 939–944.
- Faragó 1971.** Faragó József: Story-tellers with Rich Repertoires. *Acta Ethnographica*, 20. (1971) 4. sz. 439–443.
- Faragó 1973.** Faragó József: Dénes Mátyás, ein blinder Märchenerzähler. *Acta Ethnographica*, 22. (1973) 2. sz. 217–222.
- Faragó 1979a.** Faragó József: Olthévízi anekdoták két költő találkozásáról. *Művelődés*, 32. (1979) 6. sz. 33–34.

---

regénye regényei pedig Alsórákoson születtek. Feltehetően alsórákosi ihlettségű a *Kopjafák* ama fejezete is, amely arról szól, hogy egy szegény ember a személyvonaton viszi haza halott feleségét, mert egyébre nincs pénze – utóbb ez az epizód is megfilmesítésre került az *Emberek a havason* című, Szóts István által 1941–1942-ben forgatott, és 1943-ban bemutatott filmben.

- Faragó 1979b.** Faragó József: Hiedelemmondák és hiedelemellenes történetek a folklórban. In: *Utunk Évkönyv 1980*. Kriterion Kiadó, Kolozsvár, 1979. 44–47.
- Faragó 1980.** Faragó József: A regölés emléke Lókodon. In: Cseke Péter – Hála József (szerk.): *A Homoród füzes partján. Dolgozatok a Székelyföld és a Szászföld határvidékéről*. Pro-Print, Csíkszereda, 2000. 261–263.
- Hála 1987.** Hála József: „Kicsi pünkösöd” vagy a „szabadság napja” (A jobbágy-felszabadítás hagyományos megünneplése Alsórákoson.) In: Balázs Géza – Voigt Vilmos (szerk.): *Arator. Dolgozatok Balassa Iván 70. születésnapja tiszteletére*. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 1987. 249–258.
- Hála–Magyar 2012.** Hála József – Magyar Zoltán: Az oltatlan mésszel elpusztított sárkány. Egy alsórákosi monda népi hagyományköre In: Báti Anikó – Sárkány Mihály (szerk.): *Ethno-Lore XXIX*. MTA Néprajztudományi Intézet, Budapest, 2012. 313–341.
- Hegyessy 1996.** Hegyessy Ildikó: *A Tepők árnyékában. Alsórákosi mozaik*. Alsórákos Önkormányzata, Alsórákos, 1996.
- Heltai 1575.** Heltai Gáspár: *Chronica az magyaroknak dolgairól*. Coloswar, 1575.
- Horger–Krizsa 1905.** Horger Antal – Kriza János: Tájszók. *Magyar Nyelvőr*, XXXIV. (1905) 103–107.
- Imreh 1968.** Imreh Barna: *Alsórákos története*. Alsórákos, 1968. (Kézirat: Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattára: ltsz. 16383.)
- Imreh 1978.** Imreh Barna: Az alsórákosi „sereg”. In: Dr. Kós Károly – Faragó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok 1978*. Kriterion Kiadó, Bukarest, 1978. 232–237.
- Imreh 1981a.** Imreh Barna: Alsórákos földtani képe, ásványi kincsei, turisztikai nevezetességei. *Aluța*, 1981. 299–328.
- Imreh 1981b.** Imreh Barna: Alsórákos helynevei. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, 25. (1981) 2. sz. 208–216.
- Imreh 2015.** Imreh Barna: *Alsórákos története*. Brassói Lapok, Brassó, 2015.
- Kósa–Filep 1983.** Kósa László–Filep Antal: *A magyar nép táji-történeti tagolódása*. (Negyedik kiadás.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.
- Kőváry 1852.** Kőváry László: *Erdély régiségei*. Tilsch, Pest, 1852.

- Kriza 1853a.** Kriza János: Székely népmonda Atiláról és a húnokról. Új Magyar Muzeum, IV. (1853) 175–176.
- Küllős 1996.** Küllős Imola: „Kicsi pünkösöd” avagy „a szabadság napja” Alsórákoson. In: Küllős Imola (szerk.): *Vallási Néprajz* 8. Református Teológiai Doktorkollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciója, Debrecen, 1996. 235–249.
- Lőrincz 2007a.** Lőrincz Sándor: Olt-szorosi portyaút a jobb parton. *Erdővidéki Lapok*, 8. (2007) 1. sz. 31–35.
- Lőrincz 2007b.** Lőrincz Sándor: Portyaút az Olt-szorosban a folyó bal partján. *Erdővidéki Lapok*, 8. (2007) 2. sz. 31–35.
- Lőrincz 2007c.** Lőrincz Sándor: Tudulya (Durdulya)–Várpaták portyaút. *Erdővidéki Lapok*, 8. (2007) 3. sz. 40–43.
- Magyar 1995.** Magyar Zoltán: A Kolozsvári testvérek váradi királyszobrai. *Századok*, 129. (1995) 5. sz. 1155–1166.
- Magyar 1998.** Magyar Zoltán: *Szent László a magyar néphagyományban*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998.
- Magyar 2005.** Magyar Zoltán: *Népmondák a Kis-Küküllő mentén*. Mentor Kaidó, Marosvásárhely, 2005.
- Magyar 2006.** Magyar Zoltán: *Szent György a magyar kultúrtörténetben. A Kárpát-medence Szent György-hagyományainak néprajzi és művelődéstörténeti rétege*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2006.
- Magyar 2009a.** Magyar Zoltán: *Csinódi népköltészet. Az Úz-völgyi csángók folklórhagyománya*. Balassi Kiadó, Budapest, 2009. (Magyar Népköltészet Tára IX.)
- Magyar 2009b.** Magyar Zoltán: *A Rétiember. Bodroghközi népi elbeszélések*. Lili-um Aurum Kiadó, Dunaszerdahely, 2009.
- Magyar 2011a.** Magyar Zoltán: *A magyar népi kultúra régiói II. Felföld, Erdély, Moldva*. Mérték Kiadó, Budapest, 2011.
- Magyar 2011b.** Magyar Zoltán: *Erdélyi népmondák I–II*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2011.
- Magyar 2011c.** Magyar Zoltán: *Erdővidéki népmondák*. Tortoma Kiadó, Barót, 2011.
- Magyar 2011d.** Magyar Zoltán: *Népmondák a két Homoród mentén*. Tortoma Kiadó, Barót, 2011.

- Magyar 2016.** Magyar Zoltán: Faragó József nagymohai folklórgyűjtése. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 24.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2016. 185–196.
- Magyar 2017.** Magyar Zoltán: *A reformáció folklór hagyománya.* Kairosz Kiadó, Budapest, 2017.
- Magyar 2018a.** Magyar Zoltán: *A magyar történeti mondák katalógusa. Típus- és motívumindex I–XI.* Kairosz Kiadó, Budapest, 2018.
- Magyar 2018b.** Magyar Zoltán: *Népköltészeti gyűjtés 2. Népmondák.* Kairosz Kiadó, Budapest, 2018.
- Magyar 2021.** Magyar Zoltán: *Erdélyi magyar hiedelemmonda-katalógus. Típus- és motívumindex I–IV.* Kairosz Kiadó, Budapest, 2021.
- Magyar 2023a.** Magyar Zoltán: *Kárásztelki mesék és mondák.* Collegium Varadinum, Nagyvárad, 2023.
- Magyar 2023b.** Magyar Zoltán: *A tündérek vára. Révi népmondák.* Collegium Varadinum, Nagyvárad, 2023.
- Orbán 1868–1873.** Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból I–VI.* Ráth Mór Bizománya, Pest–Budapest, 1868–1873.
- Petőfi 1845.** Petőfi Sándor: *János vitéz. Népmese.* Vahot Imre Kiadása, Pest, 1845.
- Szabó 1975.** Szabó Lajos: *Taktaszadai mondák.* (A jegyzeteket készítette Dobos Ilona, Körner Tamás és Nagy Ilona.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XVIII.)
- Szendrey 1929.** Szendrey Zsigmond: Apróbb szokások, népszokás-töredékek. *Népünk és Nyelvünk*, I. (1929) 6–14.
- Szendrey 1933.** Szendrey Zsigmond: A magyar népszokások osztályozása. *Ethnographia*, 44. (1933) 1. sz. 21–30.
- Szendrey 1938.** Szendrey Zsigmond: A népi élet társasösszejövetelei. *Ethnographia*, 49. (1938) 1. sz. 124–138.
- Szendrey 1941.** Szendrey Zsigmond: A tavasz, a nyár és ősz szokásai és hiedelmei. *Ethnographia*, 52. (1941) 2. sz. 180–188.

- Szilágyi 2014.** Szilágyi Miklós: *Zsákmányolók és zsákmányaik. Történeti néprajzi dolgozatok a vadászatról, vadfogásról és a természethasznosítás egyéb formáiról.* MTA Néprajztudományi Intézete, Budapest, 2014. (Életmód és tradíció 12.)
- Takács 2004.** Takács György: *Kantéros, lüdérc, rekegő. Hárompataki csángó hiedelemmondák.* Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2004.
- Timár 1931.** Timár Kálmán: Az alsórákosi szabadságünnep. *Népünk és Nyelvünk*, III. (1931) 42–43.
- Villányi 2022.** Villányi Péter: *Galgamácsai mesék és mondák* 1–4. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2022. (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XXVII.)

Rövidítések

- ATU:** Uther, Hans-Jörg: *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography* I–III. Academia Scientiarum Fennica, Helsinki, 2004. (Folklore Fellows Communications 284–286.)
- MNK:** Kovács Ágnes (szerk.): *Magyar népmesekatalógus* 1–9. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 1982–1990